

radiu ali iz časnikov, bi bila pesem gotovo čisto drugačna, ne bi pognala tako v trenutku, kakor se utrga krik, ali kane solza. Tako mi je bilo, kakor da bi mi kakšna ptica prinesla to strašno vest, če že ne meni edini, pa vsaj meni prvi. Ko sem se ločila od neznanca, se nisem mogla takoj vrniti domov, da bi to zapisala, čeprav sem gorela od želje, da bi komaj porojeno pesem zabeležila. Čutila sem potrebo, da bi tavalala po ulicah, da bi odložila uro, ko bi pesem zapisala, kakor da bi se bala, da bi pri zapisovanju ne porušila česa v njenem skladju. Celo urp sem jo tako pazljivo prenašala v sebi, kakor nosimo v roki prepoln kozarec vode, potem pa sem jo doma zapisala bolj vznemirjena kakor takrat, ko sem bila pisala svoje prve pesmi, in jo začela kot leppisec: »Bilo je nekje . . .«

Mislim, da je za pesem bolje, če med kragujevško tragedijo nisem bila tam, da sem vse tisto videla z očmi srca in domišljije, da sem bila prisiljena sporočiti samo bistvo, ki se mi je pri priči razgrnilo kot krvava bajka: nekaj sto dijakov se je rodilo istega leta, morda celo istega dne, bili so vrstniki po času, ko so bili stopili v življenje, in postali, če se tako lahko reče, vrstniki tudi po času, ko so odšli iz življenja. Ko mi je neznanec govoril, sem pomislila, da bi se takšna krvava bajka ne mogla zgoditi nikjer v Angliji, niti v Franciji niti v Italiji, da so se Nemci drznili to narediti samo v naši kmečki, balkanski deželi, ki je niso le mrzili, ampak so jo v svoji oholosti tudi prezirali zaradi tega, ker je necivilizirana in kmečka. Tako se je brž vsilil tudi odpev te pesmi.

Pesem je bila napisana v začetku vojne, bila skrita na kraju, za kate-rega ne bi nihče pomislil, da so tam pesmi, in bila objavljena takoj po osvoboditvi v Naši književnosti skupaj s pesmimi Spomin na vstajo, Krilata zemlja in Materam.

(1963)

Desanka Maksimović

Dušan Kostić

## V Prozoru

Stopam po zapuščeni ulici, kjer življenje neslišno odteka.  
Okna ob meni molčijo — gledajo me z žalostnimi očmi.

Ko pa zašumotajo orehove veje ob mostu, ki gnije,  
in ko neki koraki zamrejo za tihim vogalom —  
v meni naraste potok, v meni zakipi plima  
in: Zadosti! — mi srce zavpije.

So tudi tam tako puste ulice rodnega kraja,  
ali so nema ognjišča — mar ta tudi tam žalostno zrejo,  
ali so prazna dvorišča, kjer so drage daljne kočje,  
ali tema iz njih s curki mraza in hlada odteka?  
O, ali bedi kdo nocoj v mraku noči, kjer ni spanja,

in čaka, kdaj bom prišel, sredi gorečega šepetanja,  
ali v razžarjenih prgiščih podrhteva srce vroče,  
ki ga ranilo je sovraštvo človeka?

Nekdaj so tu v soncu sijale rdeče šipe  
in po trgu, po ulici je naraščal brezštevilen korak do koraka,  
v naročju ljubezni, toplega ljubezenskega zdihovanja,  
pod orehovo krošnjo so se razcvetele nežne besede...  
S treskom in dimom pekla pa je prineslo nepričakovane hipe,  
zastalo je življenje — s krikom so razpadle šipe  
in glej:

kakor bi potok zasuli, se zgubila je sled nekega koraka  
in strah vlaži oči in žalost v srce se zamaka:  
še lahko padejo bombe na trg porušenega mesta!  
Te noči, te prve prozorske noči  
zašumi vejevje in prah mesečine me zasuje,  
zvezda nad starim stolpom krvavo ugasne  
in zamoklo udari zvon.

Je zastalo življenje, je zastal gib rok,  
ali človeško srce prisluškuje skrivnostnemu hihitanju zore?  
(Mar so tudi na to življenje morale bombe pasti?)  
Čemu, čemu ta želja po miru daljnih lok —  
boj se obeta razrasti!

Prev. Andrej Arko

*Pesem V Prozoru je nastala v nekem kriku ob tistem, kar sem videl na ulici zapuščenega in prestrašenega mesteca v Bosni, Prozora: bilo je osvobojeno, a opustošeno, onemelo, pobito; vsak dan so ga namreč preletavala sovražnikova letala in ga zasipala z bombami, ker so vedeli, da smo mi v njem. Bila je zgodnja bogata jesen, september 1942, in prehodno zatišje, ki je spominjalo na tisto resnično v miru: po številnih bojih v Črni gori in neprestanih prebojih naših enot od Vrbnice pred Treskavice in Bitovnje smo z očmi, belimi od gladi, in z utrujenostjo v krvi prišli na osvobojeno ozemlje okrog Prozora in med zrelo sadje — ki nas je takrat rešilo in nas vrnilo v življenje. Dotlej poldrugo leto nismo videli mesta, ulice, trga, ampak samo brezpotja, gozdove, prepade in ko smo se tako znašli na neki prozorski ulici — je bil to za nas praznik, mestece pa... je bilo pravp mesto, veliko mesto! Navadili smo se nanj, ga vzljubili.*

*Tistega septembra je bilo pri nas zatišje. Brigada, ki je bila dotlej zdesetkana, je počivala na položajih proti Bugojnu in proti Neretvi, se urejala in zbiralala moči za prihodnje spopade. Seveda je bilo vsak dan nekaj manjših prask — ampak to je običajno, to se »ne računa«. Bil sem v agitpropu štaba Pete Crnogorske brigade, ki sta bila tedaj v Prozoru, in včasih sem pohajal po mestu in naokrog, se vzpel na star stolp znad drugih streh, ki me je spominjal na preteklost in na naše pripovedno pesništvo. Prozor je bil zaradi*

bojev in bombardiranj napol porušen in vsa okna so bila razbita; spominjam se, da sem stopal po steklu, ko sem hodil ob onemelih preplašenih hišah, katerih stanovalci so sami bili kakor z onega sveta — v skrbeh nad negotovostjo. Ves čas bivanja tam sem videval v očeh skrb, strah, neprestan nemir — kljub našim gromkim besedam, ki naj bi v prebivalcih tega mesteca izzvale optimizem in revolucionaren polet. Prozor je bil prestrašen zaradi smrti, v katero je že bil zrl in ki bi ga bila skoro zadušila. Bil je z nami, toda razmišljal je tudi o tem, kaj bo z njimi in kako se bo vse razvilo. Mene je to bolelo, ni se skladalo z mojo romantično revolucionarno zagretostjo; toda spregledal sem njegovo žalost in razumel njegov strah. Sočustvoval sem z njim. Vendar pa si vseeno nisem mogel kaj, da mu ne bi blago poočital. To sem storil z omenjeno pesmijo.

Napisal sem jo v nekem starem, povsem zapuščenem koleslju, ki je stal pozabljen v neposredni bližini štaba. Pisal sem jo na kolenih v pričakovanju znanega zloveščega zvoka letalskega motorja, ki je običajno prihajal od Makljena — visoke gore nad Prozorom. Popoldansko septembrsko sonce in žolto listje sta ustvarjala vzdušje umiranja in življenja hkrati; stari, okrušeni stolp in razdejano mesto — prav tako. Dan je polahkoma ugašal, začel se je stekati večer. Tako je pesem v dobršnem delu nastala kot posnetek tega vzdušja in moje osebne bolečine, med resničnostjo in sanjo. Končala se je z vzklikom: ljudje, čakajte; bratje — kje ste! Zakaj bi bil nem ta zreli septembrski večer in zakaj bi okna spala v temi brez vsega, brez življenja, brez svetlobe? ...

Naslednji večer je bila prireditev za prebivalstvo z običajnim partizanskim sporedom: s skeči, z recitacijami, zborovskimi pesmimi in na koncu s plesom. Slikar Ismet Mujezinović je recitiral to mojo pesem, ker se sam tega nisem upal — saj sem se zavedal svoje nesposobnosti za recitiranje. Pesem je zapustila vtis na prisotne, bila je v nekem smislu nepričakovana polemika z ljubljnim mestom, našim mestom. K meni je pristopil tudi Jovan Popović, da bi me ojunačil. Nekaj pa jih je bilo v štabu prijetno presenečenih, da sem mogel kaj takega napisati. Začeli so me resneje jemati — to je tiste čase za nas pesnike veliko pomenilo.

Se danes, kadarkoli se po kakšnem naključju srečam s to svojo pesmijo, se vedno spomnim tistega ubogega mesteca, otožnega stolpa, zapuščenega zdelanega koleslja. Tistega molka, tistega nemira, tiste popolne negotovosti. Tistega brezuspešnega iskanja nasmehov na obrazih ljudi. Kasneje se je pokazalo, da se jim je bila približevala strašna ura — kakor da bi jo slutili. Jaz pa sem se iskreno čudil, zakaj niso prepričani tako kot mi, partizani, zakaj ne uvidijo skorajšnjega konca zatiranju in trpljenju — ki pa niti ni bil tako blizu ... kakor je bilo videti. Nisem bil sam v tem: tako smo menda vsi mislili; in zaradi tega, zaradi vsega, kar je ustvarilo tisto vzdušje, mi je pesem V Prozoru najljubša od vseh tistih mojih iz vojne.

(1964)

Dušan Kostić